

KRUPPA TAMÁS

A KERESZT, A SAS ÉS A SÁRKÁNYFOG

Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek a Báthory-korszakban
(1578–1597)

(Collectanea Vaticana Hungariae Classis II., Tom. 5. Budapest–Róma, 2014.
ISBN: 978 963 308 208 9)

Ha elfogadjuk azt, hogy a kora újkorra vonatkozó történeti munkák között (is) van egy úgynevezett akadémikus (szándékosan nem használom az akadémiai kifejezést, mivel nem kötődik kifejezetten az MTA-hoz) kötet-írói szemlélet, melynek jellemzője például, hogy egy viszonylag szűk célt jelöl ki, abban minden forrás feldolgozására törekszik a teljesség igényével, általában nagy terjedelmű köteteket produkál, s ezáltal kissé „nehezen fogyasztható” a feltételezett átlagérdeklődő számára, akkor azt lehet mondani, hogy Kruppa Tamás e műfaj komoly, mondhatni „csúcstermékét” készítette el.

A cím hosszú, a témát teljesen lehatárolja, a kötet hozzávetőleg 520 oldal, a borító egyszerű, a sorozat stílusába illeszkedik, a főszöveget forrás-, rövidítés- és irodalomjegyzék, index, angol nyelvű összefoglaló és ugyanerre a nyelvre lefordított címlap és tartalomjegyzék, valamint hozzávetőleg 730 lábjegyzet egészíti ki.

A kötet szerkezete átlátható és világos, a *Preludium* című bevezetés és *Utóhang* megnevezésű zárófejezeteivel szándékolta egy zenei műveit idéz. Kiváló célzás ez a Tusor Péter vezette Lendület kutatócsoport (tekintve, hogy ennek keretei között jelent meg e kötet) zenei és Pázmány Péter iránti érdeklődésére is, mivel többek között például Sík Sándor is alapvető jelentőségű Pázmány monográfiáját (elérhető: <http://www.ppek.hu/k580.htm>) egy barokk katedrális mintájára strukturalta, illetve ugyanígy tekintett az érsek életművére is. Amint a szerző írja előszavában: „A korabeli diplomácia az európai hatalmak bonyolult viszonyát olyan zenekarhoz hasonlította, amelyben mindenki a saját szólamát játssza. Az eredmény néha élvezhető muzsika, sokszor pedig fülsüketítő hangzavar. Erre a zenei hasonlatra utalva kapta az első fejezet a Prelúdium, az utolsó pedig az Utóhang címet.” (8. o.)

Az *Előszó* kissé túlszűfolt lett, magában foglal egy rövid történeti bevezetőt, egy sommás módszertani-szemléleti összegzést, továbbá a köszönetnyilvánítást. A szerző ekképpen fogalmazza meg módszerét, céljait: „A fejezetek hosszát és előadásmódját a rendelkezésre álló források szűkössége, vagy éppen bősége befolyásolták, ezért olykor adatokkal túlszűfoltak tűnhetnek... az események megismerése és megértése szempontjából fontosnak tartottam, hogy *elsősorban és főleg a források alapján* lássuk át a tárgyalások teljes keresztmetszetét... *A tárgyalás módja és szempontja emiatt talán túlságosan pozitivistának tűnhet*, mivel a leíró módszer miatt igen nagy teret kap az események forrásalapú reprodukciója. Ebben rejlik némi igazság, de elkerülhetetlennek tartottam, mivel... nagymennyiségű forrásanyag nem épült be kellőképpen a magyar tudományos gondolkodásba... *A könyv megírásával nem az volt a kizárólagos célom, hogy egy, a szó szoros értelmében vett szakmunkát adjak az olvasó kezébe, hanem arra törekedtem, hogy a 16. század utolsó harmadának meghatározó kelet-közép-európai eseményeiről és diplomáciai mozgásairól átfogó képet adjak mind a szakember, mind a laikus számára egy jól körülhatárolható témán, a törökellenes ligaterveken keresztül.*”¹ (10–11. o.) Ebben nem is annyira pozitívista, sokkal inkább egyfajta tradicionális nézőpont tükröződik, amely magára a forrásra koncentrál a recepcióval szemben. Érdekes a szerző célkitűzése, mert a recenzens szerint végül is alapvetően egy szó szoros értelemben vett klasszikus szakmunkát sikerült az olvasó kezébe adni, amely a laikus, de művelt nagyközönség számára bizony nehéz olvasmány. Ugyanakkor a kötet abban mindenképpen elűt a klasszikus akadémikus nézőponttól, hogy a főszövegben viszonylag sok, gyakran terjedelmesebb forrásidézettel hoz, azaz kicsit kombinálja a feldolgozás műfaját a szöveggyűjteménnyel, forráskiadással. Ezt eddigi tapasztalataim

¹ Kiemelések az idézetekben itt és a továbbiakban tőlem: I. P.

szerint a történészek vérmérsékletüktől és akadémikus szemléletüktől függően hol kárhoztatják, hol dicsérik. Módszertani alapon mindenképpen jó megoldás, hogy az olvasónak ne kelljen mindig a láb- vagy végjegyzetben keresni a szerző által fontosnak tartott, bemutatásra alkalmasnak vélt szövegeket. A recenzens olyannyira szerencsésnek és követendőnek tartja azt, hogy bőven idézi a szerző gondolatait, hogy az által rekonstruálja a kötet mondandóját.

A rövid *Preludium* az erdélyi politikai helyzetet elemzi főként János Zsigmond uralma alatt, elsősorban egy velencei származású katonán, Gromo értekezése, illetve levelezése alapján. Ezt követi a *Béke Jam Zapolskban* című hosszú fejezet. Ennek részletessége Ekkehard Eickhoff *Velence, Bécs és a törökök. A nagy átalakulás Délkelet-Európában (1645–1700)* című kötetét idézi (Budapest, Európa, 2010.), ahhoz hasonlóan, és időkereteit tekintve mintegy annak előzményeként elemzi végig az európai diplomáciai kapcsolatokat és a törökellenes harc terveit, további eseményeit az 1580-as évek közepéig. A fejezet címét adó jam zapolski békét Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1582-ben kötötte meg az orosz czárral.

Az *Őrségváltás* című fejezet már címében is kifejező, mivel Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király 1586. december 12-i Grodnó városában bekövetkezett halálára utal. Amint a szerző írja, „...új időszámítás lépett életbe, a törökellenes ligatervnek néhány évre tetszhalott állapotba kerültek és a lengyel trón a dinasztiki rivalizálásának középpontjába került.” (169. o.) Ezt követően a szerző a lengyel trónutódlás kérdését, a Báthoryak aspirációit, illetve III. Zsigmond trónra kerülését elemzi. Később is a lengyel politikára koncentrálnál és vezeti át az olvasót a 15 éves háború (1591/1593–1606) eseményeihez. A fejezet végén így összegzi az addigiakat: „Ha az erdélyi fejedelemségről elmondhatjuk, hogy a '90-es évek elején a Lengyelországhoz hasonlóan szorult helyzetbe került, akkor ez még inkább érvényes volt a szinte állandósuló politikai zűrzavarral küszködő román vajdaságokra. Ezért uraik megkísérelték szorosabbra fűzni kapcsolataikat a környező oszmánellenes hatalmakkal, amivel azonban csak újabb viszályok magvait hintették el.” (237. o.)

A *Sárkányfogak* című rész a Báthory-család belviszályainak elemzésétől indulva tekinti át az 1590-es évek elejének erdélyi viszonyait. Ennek kapcsán elemzi a fejedelemség és az Oszmán Birodalom feszült viszonyát is, amelyben komoly szerepet játszott egy olyan tényező, amely a recenzens számára (aki az oszmán–magyar hódoltsági peremvidékkel, oszmán kártételekkel foglalkozik) is igen érdekes és fontos: „A levelekből kiderül, hogy létezett erdélyi–oszmán kondomínium, azaz kettős adózás alá eső terület is, végig a közös határon, és hogy a településeknek ez a megosztása szintén Szülejmán idejére ment vissza, amikor Halil bég deftere készült. A török előrenyomulás ennek a sávnak a radikális keleti irányba történő kitolását jelentette, amely az erdélyi államot a leggazdagabb, legjövedelmezőbb területeitől fosztotta volna meg...” (270. o.) Ezután a szerző Báthory Zsigmond házassági terveit, illetve Erdély belpolitikai problémáit analizálja.

A *Marciare verso Constantinopoli* című fejezet címe „Ippolito Aldobrandini jelmondata, akit 1592. január 30-án választottak meg pápának. Trónra lépte több szempontból is fordulópontot jelentett a térség történelmének és az erdélyi fejedelemség kapcsán... de nem jár jobban Lengyelország elleni harc, Konstantinápoly visszafoglalása, illetve a keleti missio...” (302. o.) E fejezet elsősorban szentszéki politikusok (például: Comuleo, Visconti, Genga) prizmáján keresztül vizsgálja a tizenöt éves háború időszakát és benne Erdélyt 1595-ig.

A *Kereszt és sas* című zárófejezetben a szerző maga foglalja össze legjobban e rész célját és tartalmát: „Jan Paul Niederkorn a tizenöt éves háborúról készült monográfiájában... a legrövidebb fejezetet a két román vajdaság és az erdélyi fejedelemség kapta... de nem jár jobban Lengyelország sem... Pedig a ránk maradt dokumentumok tömege arról tanúskodik, hogy 1595 és 1596 között a Habsburg és a pápai diplomácia óriási erőfeszítéseket tett az ország beléptetésére a ligába. Az utolsó fejezetben ezeket tekintem át.” (363. o.)

A kötet főszövegét záró *Utóhang* egyfelől összegzi a kor diplomáciai viszonyait, másfelől számos fontos elméleti kijelentést is tesz. (Ez utóbbiakra koncentrálok az ismertetés során.) A szöveg a következő kérdéssel indul: „Keresztény szolidaritás vagy államérdek?” A szerző erre ezt a választ adja az első bekezdésben, hogy „Természetesen az államérdek győz, hisz, szól az érvelés, a nyugat-európai helyzet, az erőviszonyok és az erőforrások egyenlőtlensége, és ezek folyományaként az eltérő államérdek nem is eredményezhetett mást... Aki tehát nem így tett, az nyilván nem volt reálpolitikus, következésképpen illúziói rabja volt. Akkor tehát Báthory István, XIII. és XIV.

Gergely, V. Sixtus és VIII. Kelemen ebben a betegségben szenvedtek volna? Ettől a kórtól viszont megmenekedett Sobieski János, I. Lipót és XI. Ince? Mert úgymond a 17. század végére megérett a helyzet a török kiűzésére? *Létezik tehát realpolitika csinálás, meg létezik ennek az ellentéte?* E logika szerint tehát azt kellene mondanunk, hogy mindaz, amit a törökellenes szövetség, illetve a háború érdekében tettek e könyv főszereplői, irreális elképzelés, alapjában elhibázott politika lett volna... vagyis, *egyáltalán meg sem kellett volna próbálni, mert úgysem sikerült volna?* De feltehetjük a másik ilyenkor szokásos és kedvelt (ál)kérdést is: mozgásteret vagy kényszerpálya? De melyik is lett volna az a lépés, amely igazi mozgásteret nyitott volna a három részre szakadt ország számára?” (447. o.) Maga a kérdés és a válasz is izgalmas, ugyanakkor nem biztos, hogy nem lehet picit másképpen, módszertani oldalról közelíteni hozzá, bár a végeredmény megegyezik Kruppa végkövetkeztetésével, miszerint ezek alapvetően rossz kérdésfelvetések. Mai napig gyakori idehaza, hogy a történészek nem tisztázzák kötetükben, recenziójukban stb. értékelési módszerüket. Merthogy alapvetően két lehetőség van: az utólagos, történelmi pozícióból való értékítélet, illetve az, amikor az adott kor szereplőinek perspektíváit próbálják modellezni. (Mutatis mutandis, recenzió esetében, a kötetet saját dimenziójában vagy pedig külső kritériumokat számon kérve, az „Én milyen kötetet írtam volna?” kérdésfelvetéssel bírál a recenzens). Az előbbi hátránya, hogy a történész gyakran vélelmezi, hogy amit évszázadok távlatából ő tud, azt a korabeli döntéshozók is tudták vagy kellett volna ismerniük, az utóbbi megközelítés problémája, hogy amikor a tudós modellez, valamilyen mértékben önnön tudását is beleírja a modellbe. Ebből következőleg nem biztos, hogy van értelme kialakítani két vagy több absztrakt kategóriát (mint például realpolitikust vagy nem) hanem „egyszerűen” csak azt kell vizsgálni, hogy az adott helyzetben mi befolyásolta a cselekedeteket, a kor döntéshozói miért bíztak, avagy nem, a sikerben. Hiszen a korabeli döntéshozók számára egyértelmű volt a kockázat, nem volt garancia a török ellenes harcok sikerére, ezért kellett mérlegelni szolidaritást, realitást stb. Mi viszont utólag tudjuk a végeredményt. A kortársak számára tehát a „Mi lesz, lenne ha...?”-kérdéssel kezdődött a mérlegelés, míg a történészek – ennek fényében abszurd módon – éppen ezt a kérdést utasítják el.

A szerző röviden összefoglalja a török ellenes terveket is a címben jelzett időpontban. Itt az adaktól elvonatkoztatva, az egyik kulcsállítás a következő: „Egyértelmű bizonyítékok utalnak arra, hogy már [Báthory] trónra léptének pillanatában uralkodói programjának szerves részét képezte. *Sőt, megkockáztatom, hogy erre a háborúra egész életében készült...* ezekhez az elképzelésekhez hozzá hasonlóan elkötelezett partnert is talált. XIII. Gergely, V. Sixtus, VIII. Kelemen, három egymást követő pápa is osztotta Báthory vízióját... A tervek tehát – legalábbis mai tudásunk szerint – nem öltöttek minden részletében konkrét formát, és döntő lépések megtételére sem, csupán hosszas tárgyalásokra került sor... Azt ugyanakkor a források alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy *Báthory elképzeléseiben visszaköszönnek mindazok az elemek, amelyeket az előző évszázadtól kezdve, de később is, a 17. században a török kiűzéséig papírra vetettek.*” (449–452. o.) Ezt a folyamatosságot látványosan bizonyítja például egy 1683. évi feljegyzés, amely a XVI. századi tervekhez hasonlólt vázol fel.²

Nagyon izgalmas a szerző Erdélyre vonatkozó megjegyzése is, annak politikai szerepének elemzésekor. A magyar kora újkorra vonatkozó történelmi műveket olvasva látható egy olyan irány, amely a Habsburgok Magyar Királyságbeli tevékenységét pozitívabban, és egy másik, amelyik negatívabban látja és látatja. Ez azért érdekes, mert ez a prizma határozza meg Erdély szerepének értékelését is, amelynek két szélső pontja az, hogy a fejedelemség az áruháza szimbóluma és a Habsburgok által létrehozott magyar egység megteremtésének akadályja, vagy a magyar függetlenség letéteményese. Ebben a kontextusban nagyon fontos Kruppa Tamás gondolata: „...sokszor még ez utóbbival [az Oszmán Birodalommal] való lepaktálás nem alaptalan vádjait is vállalva, Erdély továbbment a szakításhoz vezető úton. Az okok a magyar történetírást régóta izgatják, amely ennek ellenére nem tett mást, csupán a régóta ismert válaszokat ismételte, mivel megfeleldkezett arról, hogy *Erdélyt nem egyszerűen egy oszmán vazallus országnak, hanem egy nemzetközi-politikai rendszer részeként*

² Az irat lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 125. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Pál nádor iratai 1651–1713. 39. cs., 9578. sz. Mikrofilmtári doboz-száma: 4735.

kell kezelni, amelynek mozgásai, változásai akarva nem akarva hatottak rá, sokszor a portai akaratától függetlenül.” (460. o.)

A kötet szálait végül a szerző úgy szövi egybe a korszak alapos diplomáciai vizsgálata után, hogy megállapítja: a törökellenes ligatervek részét képezték a kor valóságának, továbbá a három részre szakadt Magyar Királyság egyetlen valós alternatívája az oszmánok elleni harc volt, amelyet Báthory is felismert. Ebből következően nem lehet az államérdeket realitásnak, a törökellenes ligaterveket fikciónak minősíteni. Hiszen „Ha ez így van, akkor vajon keresztény szolidaritás (realitás) és államérdek (realitás) szembeállítható egymással?” (469. o.)

Illik Péter

PETR KLAPKA

JEAN LOUIS RATUIT DE SOUCHES (1608–1682)

De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVII^e – XVIII^e siècles

(Honoré Champion, Paris, 2015. 486 o. ISBN: 978-2-7453-2810-6)

Az európai hadtörténetírás egyik nagy adóssága azon emigráns hadvezérek életpályájának feltérképezése, akik a nemzeti történetírások mostohagyermekékként gyakran a felejtés homályába merültek. A magyar történelemben is igen fontos szerepet játszott Jean Louis Ratuit de Souche tudományos igényű életrajza sokáig váratott magára, végül egy fiatal franciás műveltségű cseh történész, Petr Klapka vállalkozott e feladatra és nemrég meg is jelent a várva várt munka a Honoré Champion kiadó Bibliothèque d'Études de l'Europe centrale sorozatának 16. köteteként. A könyv előzménye egy doktori disszertáció volt, amelyet a szerző a párizsi Sorbonne Egyetemen (Université Paris-Sorbonne, Paris IV) Olivier Chaline professzor irányítása alatt készített el.

Az impozáns kötet egy kora újkori cseh történelemre vonatkozó általános bevezetéssel kezdődik. A cseh és francia történelemben egyaránt alaposan tájékozott szerző nagy szaktudással vezeti be a francia olvasót a számukra kicsit egzotikusnak számító közép-európai történelembé. A könyv következő részében elsősorban a csehországi és csatolt részeihez tartozó (Morvaország, Lausitz és Szilézia) nemesi társadalom kora újkori történetének fontos kérdéseinek szentel figyelmet. Az általa vizsgált időszak a XVII. század elejétől, különösen a cseh történelem számára mérföldkő jelentőségű fehérlégyi csatától (1620) Mária-Terézia trónralépéséig (1740) terjed.

A korszak során a Cseh Koronához tartozó területeken jelentősen átrendeződött a társadalmi elit összetétele. Az itt megjelenő francia, illetve frankofón (lotaringiai, wallon, németalföldi stb.) nemesi családok megalapítói közül kétségkívül az egyik legfigyelemreméltóbb Jean Louis Ratuit de Souche volt. A kötet második része az ő életpályájának kezdeteit mutatja be. Az első fejezetben a szerző a hugenotta származású La Rochelle-i nemes családjára vonatkozó kutatásai eredményeit foglalja össze. Ezt követően Souches gróf fiatalágára, és annak legmeghatározóbb eseményére, La Rochelle ostromára összpontosít az életrajzíró. Az utolsó jelentős protestáns erősség eleste (1628) után a fiatal Jean Louis Ratuit de Souches svéd emigrációba kényszerült, ahol hamarosan katonai szolgálatba lépett. A korabeli svéd hadsereg Európa egyik legkiválóbb hadereje volt, és Souches gróf számára is kiváló hadi iskolának bizonyult, amelytől csak egy máig ismeretlen párbaj miatt volt kénytelen megválni. Ennek következtében lépett majd 1642-ben a császár szolgálatába.

A kötet következő része Souches gróf császári szolgálatban folytatott hadjáratainak történetét mutatja be. Az első fontos haditette a harmincéves háború utolsó éveivel kapcsolódik. 1645-ben ő védte meg hősiessé Brünn városát a svéd Torstenson és I. Rákóczi György túlerőben lévő csapatainak több mint száznapos ostromával szemben. A fényes haditett következtében a császár tábornokká és birodalmi lovaggá nevezte ki. A további évek sikerei nyomán elnyerte a Morvaország és Brünn kormányzója, valamint a birodalmi grófi címet is. Mint ismeretes, III. Ferdinánd három nappal a halála előtt bekapcsolódott első északi háborúba (1655–1660) azzal, hogy szövetséget kötött János-Kámér királlyal, akit a svéd, brandenburgi, orosz és erdélyi támadás is veszélyeztetett. Ez a kö-